

Ne priznavam tega sodišča

(Dokumentarna radijska igra)

Leta 1977 — ob petinosemdesetletnici tovariša Tita — sta tako radio kot televizija pripravila in z uspehom realizirala dokumentarno igro, posvečeno znamenitemu »bombaškemu« procesu proti komunistom leta 1928 v Zagrebu, na katerem je bil prav tovariš Tito osrednja osebnost in glavni obtoženec. Slovenska premiera te radijske igre je bila na ljubljanskem radiu 29. 11. 1977. Uredništvo Sodobnosti meni, da je revialna objava tega besedila v številki, ki jo v celoti posvečamo Titovi osebnosti, prav tako zanimiva, saj z nenavdno živostjo osvetljuje eno izmed slavnih poglavij Titovega in našega revolucionarnega boja.

Miroslav
Jokić —
Miroslav
Madjer

OSEBE:

1. novinar	Josip Kraš
2. novinar	Grković
1. glas	Predsednik sodišča
2. glas	Državni pravdnik
3. glas	Božičković
Pristav	Branilec
Dragica Vaclavek	Novoselić
1. stražar	Ignac Koprivnjak
2. stražar	Eva Koprivnjak
Josip Broz	Moša Pijade
Dragutin Saili	Delavec
Mihajlo Vraneš	Bučman
Ženski glas	Rodoljub Čolaković
Predsednik part. konference	Žandar
Ivan Krndelj	Vrabl
Blaž Valjin	Brejer

PROLOG

(Glasbeni uvod, dramska napoved . . .)

NOVINAR I: Skrivnostna aretacija tovariša Broza, kovinostrugarja, in njegova namestitev v ogulinskem zaporu, kot tudi izjave policijskih uradnikov o »uporu«, zaroti in revoluciji, vse to je imelo svoj epilog pretekli teden z obsodbo tovariša Dujmića na leto dni zapora, tovariša Broza na sedem mesecev, Ivana Pravdića na šest mesecev, medtem ko so ostale spustili na svobodo.

(Zagreb, »Organizirani delavec«, 10. XI. 1927.)

PRVI DEL

(Prolog je podložen z glasbo — s finalom se konča tudi glasba. Atmosfera jetniških hodnikov — koraki, zapiranje vrat, rožljanje z okovi; kriki stražarjev »va«, štorcljanje nog, ki hodijo v krogu po pesku. Prek te atmosfere sporočanje stanja v deželi leta 1928 v naraščajoči dinamiki.)

PRVI GLAS: Beograd, 24. januarja; v zaporu »Glavnjača« je začelo 24 političnih zapornikov gladovno stavko.

DRUGI GLAS: Zagreb, od 12. do 15. februarja potekal III. plenum CK SKOJ.

TRETI GLAS: Beograd, 20. januarja! Aretiran Ivan Milutinović, študent prava, sekretar združenja študentov marksistov, ker so po zatrjevanju policije našli pri njem komunistično literaturo in spise »Razredni boj«, »Srp in kladivo« in »Mladi boljševik«.

ČETRTI GLAS: Leskovac, 24. januarja. Zbor brezposelnih delavcev, ki se ga je udeležilo več tisoč ljudi, žensk in otrok. Po zboru se je množica napotila po ulicah, proti tovarni in demonstrirala: »Dol z grobarji delavskega razreda!«, »Živeli sindikati«, »Dela in kruha!« Demonstracije so se nadaljevale pred tovarno. Lastnik tovarne je bil zato prisiljen sprejeti zastopnike delavcev in jim obljubiti pomoč: šest dinarjev na dan slehernemu brezposelnemu delavcu.

PETI GLAS: Beograd, februar: Začelo se je sojenje Radu Vujoviću, članu CK KPJ, obtoženemu komunistične dejavnosti.

ŠESTI GLAS: Preživeli smo eno najtežjih let, za katero lahko rečem: Bilo je in minilo! V gospodarstvu nesreče in revščina. Mali kmetje so vsi po vrsti propadali in se zadolževali. Mestni obrtniki so se z vsemi močmi borili, da bi preživeli. Mezde so postale tako nizke, da med delavci toliko da ni zavladala lakota, cene živil pa so začele nesorazmerno rasti . . .

(Iz socialnodemokratskega koledarja)

(Atmosfera zapora se hitro prekine z odpiranjem vrat celice)

STRAŽAR: Josip Broz! . . . Za mano.

(Zapiranje vrat. Koraki . . . Atmosfera pisarne.)

II. STRAŽAR: Ena obleka, srajca, kravata . . . žepna ura. Denarnica . . . Denar . . .

BROZ: V redu je . . .

II. STRAŽAR: Lahko se preoblečeš . . .

(Narekuje naprej . . . Pisalni stroj)

Dne . . . je spuščen na prostost zapornik Josip Broz, obtožen komunistične dejavnosti. S to odpustnico potrjujem, da je v celoti odslužil kazen, ki mu jo je bilo določilo sodišče . . .

(Glas se zgublja . . . glasbeni prehod)

I. NAPOVEDOVALEC: V začetku 1928. leta je bil Zagreb eno od mest, kjer je bila partijska organizacija globoko zakoreninjena v vrstah de-

lavskega razreda. V Zagrebu je bilo takrat okrog 40.000 zavarovanih delavcev in privatnih uslužbencev. Največje podjetje je bila železniška delavnica s 1800 delavci, nato tovarne z 800 delavci, tekstilna tovarna Herman Polak in sinovi s 1000 delavci, tovarna usnja s 1000 delavci, tovarna likerjev »Alko« z okrog 500 delavci . . .

II. NAPOVEDOVALEC: Odpuščanje z dela je dobilo take razsežnosti, da je bilo v usnjarski industriji v Zagrebu odpuščenih 50 % zaposlenih delavcev, drugi pa so delali samo štiri dni v tednu. V kovinski industriji je razsajala brezposelnost. Nezaposlenih kovinarjev je bilo v Zagrebu več kot 30 %, a brezposelnih gradbenih delavcev 60 % . . .

(Izkrmiti napovedovalca, prehajanje v današnji čas . . . Potrebno je najti enoten tonski prehod, ki bo vedno napovedoval glasove sodobnikov, ki »danes« pripovedujejo o času in dogodkih, ki jih obdelujemo)

DRAGUTIN SAILI: Policija se je še posebej obregala ob sindikate. Sindikalne funkcionarje so kar naprej zapirali. Zato se je moral Broz po vrnitvi iz ogulinskega zopora lotiti poleg dolžnosti sekretarja sindikata kovinarjev še dolžnosti sekretarja Zveze sindikatov usnjarskih delavcev. V tem času je bil vedno v stiku z delavci in jih je pozival k enotnosti v boju. Tako je nekoč v bližini železniške delavnice počakal tudi mene in se pomenil z mano o organiziranju protestnega zborovanja . . .

(Atmosfera predmestja v bližini je tovarna — 1928)

JOSIP BROZ: Če ocenimo stanje v partijski organizaciji, vidimo, da naše delo zdaj nazaduje, ker ne spodbujamo delavcev k akciji, ampak jih samo nekako programsko zbiramo s pomočjo letakov, s seznanjanjem s splošno partijsko usmeritvijo. Zato pa moramo zdaj vsepovsod tja, kjer se zbirajo delavci. Lotiti se moramo konkretnih akcij in jih pripravljati vse več in več. Pa ne s sporazumevanjem v vodstvu, začeti je treba spodaj . . .

DRAGUTIN SAILI: Organizirana stavka usnjarskih delavcev pri »Bati« je bila delo Josipa Broza, takrat sekretarja usnarjev . . .

(Miting — govori Broz — 1928)

JOSIP BROZ: . . . Ne pozabite, da vam bodo štrajk prepovedali. Prav je, da veste, da gredo Angleži s tanki na stavkajoče! Vendar to ne pomeni, da vi nimate prav, nasprotno, to dokazuje, da imate prav in da morate vzdržati! . . .

(Blendati atmosfero mitinga. Zvočni prehod za sodobnika)

JOSIP BROZ: Mi delamo napake, ker skušamo samo z letaki in s praznimi besedami premakniti delavca. To ni prav! Treba je iti tja, kjer se delavci zbirajo. Treba je skupaj z njimi v akcije, treba jih je voditi! Začeti z iniciativami spodaj. Vzemimo sindikalne funkcije v svoje roke! . . .

(Atmosfera neke manjše delavnice, ki se izblenda iz atmosfere mitinga — prejšnje scene)

ŽENSKI GLAS: Zapisnik o sporazumu med ključavničarsko delavnico Dragutina Hamla in delavci te delavnice pri pogajanjih za povišanje plač in uvajanje angleških sobot. Prisotni pri pogajanjih: gospa Štefanija

Hamel, gospod Arnošek, poslovodja, in od delavcev — Josip Gumzej, Franjo Vrbinašak, Martin Holí, Branimir Rasamić, delavski poverjenik, in Josip Broz, pokrajinski sekretar SRMIOJ. Lastniki delavnice »Hamel« pristajajo na zahteve delavcev za povišanje plač, in sicer se poveča dosedanja plača za petindvajset par na uro. Izplačilo bo vsako soboto ob štirih popoldne.

(Ženska neha brati in direktno nagovori navzoče)

ŽENSKI GLAS: Torej, lahko podpišemo . . . Nimate pripomb?

JOSIP BROZ: Pripombe bodo, če se ne boste držali sporazuma.

ŽENSKI GLAS: Gospod Broz, to je pošteno podjetje!

(Blendamo atmosfero . . . Glasba)

PRVI GLAS: Beograd . . . januarja! Na okrožni partijski konferenci se je skupina članov KP pod vodstvom Sime Markovića ločila od linije KPJ.

DRUGI GLAS: Beograd . . . Na prvostopenjskem sodišču je bil proces proti Ivanu Milutinoviću, obtoženemu, da je razpečeval ilegalni časopis »Srp in kladivo«. Ivan Milutinović je bil kaznovan s šestimi meseci zapora.

TRETI GLAS: Gradec . . . Zaradi nedovoljenega prehoda prek meje so bili v Gradcu aretirani in izročeni jugoslovanskim oblastem funkcionarji KPJ, ki so šli v Moskvo na posvetovanje o stanju v KPJ. To so Sima Marković, Vicko Jelsaka, Jakov Žorga, Djuro Salaj, Dragomir Marjanović, Delić in Miljna Petrović.

ČETRTI GLAS: Čačak. Proces zoper Miloja Vasiljevića, člana KPJ, obtoženega po zakonu o zaščiti države zaradi komunistične propagande.

(Konec glasbe . . . zvočen prehod za sodobnika)

MIHAJLO VRANEŠ: To so bili zares težki dnevi. Fraziranje in demagogija, frakcijske borbe v vrhu, ne pa resnično delo z množicami . . . Zato ni čudno, da je največji del komunistov mislil, da mora osma partijska konferenca, sklicana februarja 1928, enkrat za vselej končati tako stanje. Josip Broz je imel v pripravah na konferenco zelo aktivno vlogo. Sodeloval je na številnih rajonskih sestankih in preprosto — kot je to vedno počel — pojasnjeval, kako škodljivi so frakcijski boji in kako je nujno, da se stanje dokončno uredi. Tudi frakcionaši niso ostali pasivni. Vpregli so vse moči, da bi si zagotovili na teh sestankih delegate, ki bi na napovedani konferenci potrdili njihovo delo. V taki atmosferi se je začela osma partijska konferenca. Navzoči so bili vsi člani CK, predstavniki obeh frakcij — desno je zastopal Sima Marković, levo pa Djura Cvijić, Rajko Jovanović, Kamilo Horvat . . .

(Hrup — glas predsednika ga preglasi)

PREDSEDNIK: Mir! . . . Poslušajmo, tovariši . . . Poslušajmo . . .

GLAS: Zakaj je prišlo do razcepa v komiteju?

PREDSEDNIK: Pustimo za zdaj to . . .

IVAN KRDELJ: Povejte nam resnico in pustite fraze in demagogijo!

BLAŽ VALJIN: Tovariši, moram vam povedati vse, kar mi leži na srcu.

Čas je, da razčistimo stvari. Situacije v Partiji ni mogoče prikriti s

frazami. Ta situacija pa je več kot težka. Na eni strani imamo leve, na drugi desne, zunaj obeh frakcij pa so delavci komunisti. Nočemo ne enih ne drugih, ampak enotno partijo delavskega razreda!

JOSIP KRAŠ: Tovariši, zahtevati moramo, da vsi odkrito pogledamo dejstvom v oči!

(Motenje diskusije, vpadanje v besedo . . . velik nered)

GRKOVIĆ: Poslušaj ti, Josip! Si mar tudi ti proti komiteju? Torej si tudi ti sodeloval pri »pripravah« . . .

GLAS: Ko je to govoril, se je opazno ironično nasmihal in kazal na Broza. A Broz je molčal. Šele po dolgi razpravi je predsednik izjavil, da ima besedo Josip Broz. Nenadoma je v dvorani zavlada tišina.

(Tišina — konferenca)

JOSIP BROZ: Slišali smo, tovariši, dvoje poročil, ki ne povedo skoraj ničesar. Dotikajo se vsega mogočega, samo pravega stanja v Partiji ne. Je to po naključju? Ne, to je zvijača, da bi se izognili razpravi o razdralnem delovanju obeh frakcij.

(En osamljen spontan aplavz zadoni v tišini, ki je nastala)

JOSIP BROZ: Obe frakciji nista odtujeni samo zagrebškemu proletariatu, ampak vsej državi. In zato moramo z njima narediti konec.

(Poskus motenja, toda zaslišimo glasove)

GLAS: Poslušajmo ga!

GLAS II: Govôri naprej!

(Spet se vse umiri)

JOSIP BROZ: Moram povedati, da komite ni dobro delal. Ločil se je od tovarn in v njih ni organiziral celic. Nagovarjal je, na primer, člane Partije in sindikatov, naj podpišejo razne protestne brzojavke. Tako je policija lahko odkrila in zaprla več naših tovarišev. Mar je to skrb za ljudi, mar so to metode revolucionarnega boja? Komite ni storil ničesar, da bi zvišal raven partijskega tiska. Objavljamo dolge članke splošne narave, polne teorije in fraz, ki pa ne omenjajo delavcev in razmer, v katerih žive in se borijo. Zato bom, tovariši, glasoval proti obema poročiloma. Predlagam, da naša zagrebška organizacija zavzame najostrejšo stališče proti frakcionaštvu . . .

(Odobranje)

GLAS: Delegati so v celoti sprejeli predlog Josipa Broza s 27 glasovi proti trem in enim vzdržanim . . .

(Odobranje)

KLICI: Hočemo Broza za sekretarja . . .

(Odobranje)

GLAS: Levi in desni so morali v taki situaciji položiti orožje. Zmaga je pripadla tistim, ki so se borili za trdno, monolitno partijo delavskega razreda. Danilo se je že, ko je sekretar mestnega komiteta, Josip Broz, izbran s 26 glasovi, nagovoril delegate . . .

JOSIP BROZ: Določili smo pot . . . Važno je, da imamo zdaj svojo smer . . .

DRUGI DEL

(Glasba in skozi glasbo glasovi)

PRVI GLAS: 19. aprila. Beograd. Policija je začela množično zapirati pred proslavo prvega maja. Aretirali so veliko število delavcev in sindikalnih funkcionarjev, med njimi: Vilima Sauerja, Andrijo Pavlovića, Nikolo Boljevića, Djura Pašalića, Milosava Uroševića, Radulo Rabrenovića.

DRUGI GLAS: 23. aprila. Beograd. Prizivno sodišče je dosodilo, da se Gojku Samardžiću, Otokarju Keršovaniju, Bogoslavu Todoroviću, Koči Mitiću, Aleksandru Zdravkoviću, Obrenu Nikoliću, Djordju Periću, Peri Petroviću in Luki Mašariću poveča kazen s šestih mesecev na eno leto, a Luki Madjarcu, Vasiliju Stajkiću, Svetislavu Stefanoviću in Danilu Guji s treh mesecev na pol leta.

TRETJI GLAS: 24. aprila. Beograd . . . Policija je vdrla v prostore Centralnega sindikalnega odbora in zaplenila »Majski spis« za 1928. leto.

ČETRTI GLAS: 11. maja. Beograd. V zaporu na Adi Ciganliji je nekaj paznikov pretepleto Rada Vujovića, člana CK KPJ, in Zlatka Šnajderja, člana SK SKOJ zato, ker sta protestirala proti pretepanju zapornikov. Politični zaporniki na Adi so zato začeli gladovno stavko.

PETI GLAS: 28. maja. Beograd . . . Študenti beograjske univerze so priredili pred študentskim domom v Aleksandrovi ulici, pozneje pa še v Knez Mihajlovi, velike protifašistične demonstracije proti namenu Narodne skupščine, da ratificira Nettunske konvencije. Pozno zvečer so bile demonstracije pred študentskim domom. Med oboroženo intervencijo policije so bili teže ranjeni štirje študenti, laže pa jih je bilo ranjenih šestindvajset, tega dne so zaprli okrog petdeset študentov.

ČETRTI GLAS: 17. junija. Beograd . . . Na seji CK KPJ so sklenili, da razrešijo dolžnosti pokrajinski sekretariat KPJ za Srbijo in CK KPJ za Beograd in imenujejo nov komite, ki bo opravljal dolžnosti Pokrajinskega in Okrožnega komiteja do konference. Za sekretarja komiteja so določili Užića (Miloša Markovića).

PRVI GLAS: Beograd, 20. junija . . . V Narodni skupščini je Puniša Račić ubil Pavla Radića in dr. Basarička, a težko ranil Stjepana Radića, vodjo HSS.

DRUGI GLAS: 20. junija. Beograd . . . V zvezi z umorom v Narodni skupščini se je zbral biro CK KPJ.

(Zvočen prehod za sodobnike)

BLAŽ PAVOSEV: V zvezi z umorom v skupščini smo pripravili demonstracije, ki so trajale tri dni. Hoteli smo se povezati z radičevci, da bi prevzeli oblast . . . Kot vsak večer, smo bili 20. junija na Ilici 40 v naših sindikalnih prostorih.

Josip Broz nas je poklical.

Fantje, gremo na Jelačićev trg!

STJEPAN MALARIČ: (*Skozi atmosfero demonstracij*)

... Ko smo prišli na cesto in se napotili na Jelačičev trg, smo se znašli v množici ljudi, posebno mladine in delavcev... Na cestah je vladalo veliko razburjanje... Slišati je bilo klice: »Dol z morilci!« »Dol s kraljem!« Policija, ki je prišla s Petrinjske ulice, nas je potisnila z Jelačičevega trga proti Gunduličevi ulici. Bilo je več mrtvih in ranjenih.

I. NAPOVEDOVALEC: Policija je začela preganjati Broza, ki se je umaknil v ilegalo. Toda od časa do časa je prišel v prostore Zveze kovinarjev, da je vzdrževal zveze. Tu ga je nekoč zalotil policaj, ki bi ga moral aretirati... Na vprašanje: »Je tukaj Josip Broz?« je Broz razširil roke in rekel: »Mar ne vidite, da ga ni?« Policaj je premeril navzoče, se obrnil proti Brozu, salutiral in odšel...

(*Glasba: Naddaljuje se motiv »spikerja«*)

I. NAPOVEDOVALEC: (*Nadaljuje*)

Nekaj večerov pozneje je policija vdrla v sindikalne prostore z namenom, da bi prijela Josipa Broza. Takrat je bila stvar resna. Broz je tisti hip stal blizu vrat, zato se je hitro umaknil na hodnik in z balkona prvega nadstropja skočil na streho sosednje zgradbe, od tam pa na tla. Potem je šel skozi dvorišče na cesto in se pomešal med mimoidoče.

II. NAPOVEDOVALEC: Ob drugi priložnosti so ga opazili detektivi na Trešnjevki. Pregarjali so ga po cesti, a ko so prišli do neke njive s koruzo, je Broz enkrat ustrelil z revolverjem. To je agente zmedlo, pa so se razbežali. Po tem dogodku je prešel Josip Broz v globoko ilegalo, toda svoje funkcije je opravljal še naprej.

(*Glasba*)

III. NAPOVEDOVALEC: Kar nenadoma je stopil v pisarno sindikata, se na kratko pomenil in neopazno izginil. Tudi zunanost je spremenil. Nosil je črna očala in menjaval obleke in stanovanja...

(*Policijska postaja*)

PRISTAV: In kaj pravite, gospa Eva, da se v vašem stanovanju v Vinogradski ulici zbirajo nekakšni sumljivi ljudje? Zakaj ste jim pa dali v najem stanovanje, če so sumljivi?

EVA: Veste, gospod pristav... Stanovanje daješ v najem, kadar je sila, ne pa zaradi luksuza... Prijavit sem vam prišla tisto, kar mi je postalo sumljivo...

(*Glasba, motiv spikerja*)

SPIKER: 4. avgusta 1928. leta ob pol dvanajstih ponoči se je policiji posrečilo aretirati Josipa Broza. Tistega večera je bil na sestanku neke partijske celice na vrtu gostilne »Paromlin«. Od tam je šel domov. Na Pejačičevem trgu je pristopil k njemu človek, ki ga je srečeval na sindikatu. Rekel mu je, da ga neki njegovi prijatelji nujno iščejo v stanovanju na Vinogradski cesti. To stanovanje je Broz najel za ilegalce, zato je verjel besedam tistega človeka. Ta pa je bil policijski

provokator. Ko je prišel Broz pred hišo, sta ga v temi zagrabila dva agenta . . .

AGENT: *(ki piše poročilo)* Predmet: Josip Broz, komunist, izredno nevaren. Podpisana varnostna detektiva poročava o tem zato, da bi orisala sprijeno naravo Josipa Broza, bivšega sekretarja Zveze kovinarjev v Zagrebu, ki sva ga aretirala pri nadzorovnju hiše številka 46 na Vinogradski cesti, kjer sva našla dne 4. avgusta 1928. bombe in samokrese ter velike količine komunistične literature, ki so jo iz te hiše razpečavali naprej. Josip Broz je po aretaciji pred podpisanimi zagrozil: »Če bi imel samo en procent možnosti, bi bežal ali streljal.« Pri aretaciji Josipa Broza sva res našla nabit samokres z nabojem v cevi, ki ga je nosil v notranjem žepu plašča. Na koncu pripominjava, da je Josip Broz nagnjen k begu in da obstaja nevarnost, da bi medtem ko bi ga vodili po sodnih hodnikih, našel priliko za pobeg. Boljševikom ni služil samo med svojim ujetništvom v Rusiji, ampak tudi še pozneje. Bil je komisar nekega mlina blizu Omska.

V Zagrebu, dne 13. avgusta 1928 . . .

Jerko Anzulović, Antun Štefulj, policijska detektiva.

(Hitri udarci sodnikovega kladiva po mizi. Vstajanje in odpiranje vrat, premikanje staolov. Sédanje. Hrup v dvorani, ki se pomiri. Moti samo še kašelj predsednika. Misliti je treba na to, da med vsem sojenjem predsednik astmatično kašlja.)

NOTAR: Zagreb, 6. novembra 1928. leta. Sodna dvorana, kjer zaseda sodni zbor s predsednikom gospodom Svetozarjem Tomićem, predsednikom kraljevega sodišča. Prvi votant je dr. Pak, kraljevi sodni svetnik, drugi votant, gospod Janko Nežić, kraljevi sodni svetnik prvega reda, četrti votant gospod doktor Djuro Kosier, kraljevi sodni svetnik drugega reda. Branilec otoženih gospod doktor Ivo Politéo, zapisnikar gospod Zvonko Turina . . . Sodišče poziva obtoženega Andrijo Božičkovića . . .

BOŽIČKOVIĆ: Razumel sem obtožnico in se ne čutim krivega. Rojen sem v Voćinu, kjer sem končal pet razredov osnovne šole. V Zagrebu sem od leta 1922., kjer sem bil delavec 6 mesecev v tovarni »Jeka«, a sem to mesto izgubil, ko sem bil aretirán, ker sem bil takrat član Hrvaške mladine. Takrat so me izgnali iz Zagreba, zato sem šel v Bjelovar, kjer sem bil mesec dni. Ker so me izgnali tudi od tam, sem se vrnil v Zagreb. Proti koncu 1924. leta sem postal raznašalec peciva Ljudevita Osvečkega na Trešnjevki. Za plačilo sem imel procente, in to sedem dinarjev in pol od stotih kosov prodanega peciva. V začetku sem zaslužil po 50 dinarjev na dan, a kasneje po 25 dinarjev na dan. Kakšne tri mesece pred aretacijo sem dobil mesto natararja pri »Divoti«, kjer sem imel 1000 dinarjev plače na mesec. Z Evo Koprivnjak sem se seznanil leta 1924. in od takrat živel z njo v priležništvu. Z njo sem imel tudi otroka. Stanoval sem v njenem stanovanju v Vinogradski 46. To stanovanje je sestavljeno iz kuhinje in sobe. V sobi sta bili dve postelji, druga poleg druge, a tudi v kuhinji je bila zlož-

ljiva postelja. Nisem član KPJ in nisem komunist. Tistega dne, ko so me aretirali, sem prišel domov in tam naletel na detektive. On njih sem zvedel, da so v mojem stanovanju našli bombe in komunistično literaturo. Z Brozom me je seznanil Kurtić. Dal sem mu sobo v najem, in to junija tega leta, okrog 21. ali 22. Ko je vzel sobo, mi je rekel, da bo samo včasih tam prespal, včasih pa bo poslal katerega od svojih. Za en mesec mi je plačal 300 dinarjev, pozneje pa nič več. V vsem času je prišel Broz štirikrat, in takrat je tudi prespal. Pri preiskavi me ni bilo zraven, ker so jo opravili, še preden sem se vrnil domov. V škatli, v kateri je zdaj corpus delicti, je bilo 21 neparnih čevljev, ki sem jih dobil pri »Divoti«, da bi jih moja priležnica prodala na sejmu. Kako je v to škatlo prišla komunistična literatura, ne vem, mislim pa, da so jo policaji podtaknili. Moja vojaška knjižica ni bila med to literaturo, ampak so jo vzeli moji ženi na policiji. Njej sem izročil to knjižico med preiskavo.

PREDSEDNIK: Vaša izjava se v celoti razlikuje od tiste, ki ste jo dali med preiskovalnim postopkom.

BOŽIČKOVIĆ: V začetku sem hotel zaščititi Broza, ker sem bil mnenja, da to ni tako resna stvar. A ko sem potem dobil obtožnico in sem videl, česa me državni pravdnik obtožuje, sem se odločil, da bom povedal po pravici. Ko me je detektiv tistega dne pripeljal domov, sem videl, kako so detektivi stresli čevlje iz škatle na posteljo, a v škatlo so dali vso literaturo in orožje.

PREDSEDNIK: Priča Lovro Cesarec je pred preiskovalnim sodnikom rekel, da je med neko preiskavo pri vas videl nekaj bomb in revolver že februarja 1928. leta.

BOŽIČKOVIĆ: To ni res! Pri meni ni bilo nikoli sodne preiskave, a Cesarec je najbrž podkupljen od policije.

DRŽAVNI PRAVDNIK: Kaj je to kominterna?

BOŽIČKOVIĆ: Ne vem.

DRŽAVNI PRAVDNIK: Pri vas so našli bilten »Načrt dela CK SKOJ« od 1. 3. 1928. do 1. 8. 1928. Kako je to prišlo k vam?

BOŽIČKOVIĆ: Nič ne vem o tem.

BRANILEC: Koga ste našli v stanovanju tistega dne, ko je bila preiskava?

BOŽIČKOVIĆ: Samo detektive.

BRANILEC: Hvala!

PREDSEDNIK: Še kako vprašanje? Pokličite naslednjega obtoženca.

NOTAR: Eva Koprivnjak!

EVA: Razumela sem obtožnico in se ne čutim krivo... Sobo z dvema posteljama in omaro smo dali v najem Brozu, ki je rekel, da bo samo nekajkrat prespal v njej. Vem, da so v to sobo zahajali neki ljudje, ki so prinašali in odnašali nekakšne pakete. A kaj je v teh paketih bilo, tega ne vem. Nisem vedela, da so v omari spisi, a pod posteljo bombe. Ko sem jaz pogledala v omaro, nisem tam videla nobenih paketov. Jaz in Andrija Božiković sva vedno spala v kuhinji, samo nekajkrat

sva spala v sobi. To je bilo takrat, ko sem prala perilo in je bilo zato v kuhinji zelo vroče. V sobi sva spala tudi takrat, ko je pri nas prespal Franjo Novoselić.

DRŽAVNI PRAVDNIK: Kdo je pospravljala sobo?

EVA: Jaz sem pospravljala sobo, toda zadnje tri ali štiri dni sploh nisem pospravljala, ampak sem samo stresala rjuhe. Košara, v kateri so našli orožje, ni moja last. Jaz imam dve košari za na trg. Od teh je ena brez ročaja, a druga ima usnjene ročaje.

BRANILEC: Je Novoselić prinesel kaj s seboj?

EVA: Je, prinesel je neke stvari v nahrbtniku.

PREDSEDNIK: In vas niso zanimale stvari, ki so jih vaši stanovalci prinašali in odnašali?

EVA: Mislila sem, da te stvari potrebujejo.

PREDSEDNIK: In kaj ste našli, kadar ste odpirali tiste pakete.

EVA: No, papirje.

PREDSEDNIK: In kaj ste z njimi počeli?

EVA: Pustila sem jih tam, kjer so bili, ker ne znam brati.

PREDSEDNIK: A če bi znali brati, bi lahko prebrali ime Karla Marxa. Poznate tega gospoda?

EVA: Ne poznam.

(V dvorani smeh)

PREDSEDNIK: Hvala. Naj pride naslednji.

NOTAR: Naj pripeljejo iz tukajšnjega zapora Franja Novoselića.

NOVOSELIĆ: Razumel sem obtožnico in se ne čutim krivega. Rojen sem v Retfali. Končal sem štiri razrede osnovne šole in tri realke, nato pa sem šel za grafika v Osijek. Leta 1926. nisem dobil dela v Osijeku, zato sem šel v Bruck in v Gradec. Ker tudi tam nisem dobil dela, sem se vrnil v Osijek in tam delal do 1928. Takrat sem zgubil delo in sem šel spet v tujino, ker sem mislil, da bo tam delo zame. Potoval sem prek Avstrije in Češkoslovaške v Nemčijo. V Berlinu sem bil do srede julija. Nato sem šel v Leipzig in pozneje na Dunaj. Štiri dni pred aretacijo sem dopotoval v Zagreb. Istega večera sem se slučajno sestal z Brozom, ki me je napotil k nekemu drugemu, tisti pa me je pripeljal v Božičkovićevo stanovanje. Imena in priimka človeka, h kateremu me je Broz napotil, ne bom povedal, da tisti ne bi imel zaradi mene težav. Vedel sem, da je Broz komunist. Jaz sem komunistični mladinec.

DRŽAVNI PRAVDNIK: Ali imajo morda to nalogo, da se otresejo kapitalističnega jarma tudi druge partije, recimo socialistična?

NOVOSELIĆ: Socialisti žele to po mirni poti, SKOJ pa želi priti do oblasti s silo.

DRŽAVNI PRAVDNIK: In zato ste šli v SKOJ?

NOVOSELIĆ: Da.

PREDSEDNIK: So v tej organizaciji našli bombe?

NOVOSELIĆ: Ne.

PREDSEDNIK: Kakšni so odnosi med SKOJ in KPJ?

NOVOSELIĆ: SKOJ je sekcija KPJ in poročja partiji.

PREDSEDNIK: Kako vzgaja SKOJ?

NOVOSELIĆ: Prosvetno in revolucionarno.

PREDSEDNIK: Kako prosvetno in kako revolucionarno?

NOVOSELIĆ: Berejo knjige in brošure in razpravljajo o njih. Kar se tiče revolucionarne smeri vzgoje, se učijo, kako se s silo dokoplješ do oblasti.

PREDSEDNIK: Še kakšno vprašanje? . . . S tem sodišče končuje zasedanje.
(*Konec sojenja — razhajanje občinstva*)

NOVINAR: Mala dvorana zagrebškega sodišča je bila včeraj zares nabito polna občinstva. Po eni strani vse skupaj prikazujejo kot inscenirano od policije, podtaknjeno, po drugi strani pa je za to razpravo pokazala delavska in študentska mladina nenavadno zanimanje. Nagnetli so se v sodno dvorano, da se ni dalo niti ganiti. Bili so sami mladi ljudje, visoke, nakodrane pričeske, videti je bilo tudi nekaj žensk, (ki so jih morda) ostriženih na fante, to so najbrž bile privrženske nove znanosti, mogoče znanke obtoženih, ki jih je šest. Ti ljudje ne prihajajo na »buržujске« procese, ampak samo na take, propagandistične, internacionalnobojevnikiške, mesijanske. Ves ta čudni avditorij je pozorno poslušal, planil v smeh ob kakšni šaljivi pripombi obtoženca, med odmori pa so pomembno šepetali ali pa se sporazumno dogovarjali . . .
(»Novice«, 7. XI. 1928.)

Atmosfera sodišča

NOTAR: Sodni zbor . . .!

(*V dvorani Tišina. Odpiranje vrat . . . sedanje sodnikov*)

PREDSEDNIK: Začenjam drugi dan procesa . . . in pozivam naslednjega obtoženca.

NOTAR: Naj privedejo iz sodnega zapora Josipa Broza.

BROZ: Obtožnico sem v celoti razumel in izjavljam: ne čutim se krivega, čeprav priznavam tisto, česar me obtožuje državni pravdnik, ker ne priznavam tega sodišča, ampak samo sodišče Partije. Priznavam, da sem član ilegalne Komunistične partije Jugoslavije, priznavam, da sem širil komunistične ideje, propagiral komunizem in razlagal, kakšno krivico dela buržoazija proletariatu. Vse to sem počel na konferencah in na sejah ter v pogovorih s posamezniki. To sem delal od takrat, ko je bila KP 1921. leta razpuščena in je prešla iz legalnosti v ilegalnost.

PREDSEDNIK: Poznate zakon o zaščiti države in ali ste vedeli, da ta zakon prepoveduje vsako komunistično dejavnost?

BROZ: Zakona o zaščiti države nisem bral, zavedal pa sem se, da s svojimi dejanji kršim ta zakon. Mnenja sem, da so naravni zakoni višji od tistih, ki jih je en razred ustvaril za to, da bi tlačil drugega. Jaz sem za svoje ideale pripravljen žrtvovati tudi življenje.

PREDSEDNIK: Zdaj ta zakon velja, in kdor ga krši, pride v Lepoglavo. Zakon je izglasovalo ljudstvo proti vam, komunistom, ker ga po nje-

govem mnenju zastrupljate in ker se želi zavarovati pred vašimi uničevalnimi akcijami.

BROZ: Zakona ni izglasovalo ljudstvo in jaz se ga ne bojim. Slabo bi bilo, ko bi se komunistična partija bala kakega začasnega zakona.

PRESEDNIK: Kaj veste o bombah in o najdeni literaturi?

BROZ: Vedel sem samo za komunistično literaturo, ki so jo našli. Vedel sem, da so jo prinesli moji prijatelji, katerih imen ne bom povedal, nisem pa vedel, da so prinesli to literaturo prav v Božičkovićevo stanovanje. To sem zvedel šele takrat, ko jo je policija med preiskavo našla. Ne verjamem, da so v tisti sobi našli bombe. Jaz jih nisem prinesel, pa tudi vedel nisem zanje, najbrž so jih podtaknili. Jaz in moji tovariši nismo ničesar delali v Božičkovićevev stanovanju in Božičković nima z nami nobene zveze. Priznam, da so moji tovariši pošiljali komunistično literaturo, in to po zanesljivih poteh in po zanesljivih ljudeh, jaz pa sem vodil to pošiljanje materiala.

PRESEDNIK: Kaj pomenijo zapiski v vaši beležnici, na primer R. I. 258?

BROZ: To so znaki za pošiljanje komunistične literature.

BRANILEC: Kaj pomeni 26L. 80L?

BROZ: To so znamenja za knjigo »Osnove leninizma«, ki smo jo razpošiljali na vse strani, več pa o tem ne vem.

DRŽAVNI PRAVNIK: Kaj pomeni RI., RK., B...?

BROZ: Ne morem povedati.

DRŽAVNI PRAVDNIK: Kaj pomenijo beležke »Odnos partijskega vodstva do dogodkov in politike SDK«, »Reorganizacija celic in rajonov«?

BROZ: To so zapiski o tistem, kar naj bi govoril na konferenci KPJ.

PRESEDNIK: Kakšne šole ste dokončali?

BROZ: Končal sem štiri razrede osnovne šole in dva razreda meščanske šole, nato sem se izučil obrti. Ko sem končal šolanje, sem šel v tujino, potem pa v vojno, kjer so me je ujeli Rusi. Ko sem se leta 1919 vrnil, sem bil štiri leta strojnik v Bjelovarju, nato pa v ladjedelnici v Kraljevi, v Beogradu in v Zagrebu, a sem bil vedno odpuščen zaradi delovanja v delavskem gibanju. Komunist sem in širil sem komunistične ideje, pozival sem, naj ljudstvo s silo prevzame oblast, če ga buržoazija ne bo nehala ropati. Silo se premaga s silo. Mislim pa, da je bombe podtaknila policija.

PRESEDNIK: Vam je kaj znanega o letakih 20. junija letos, ki so ljudstvo pozivali k vstaji?

BROZ: Tiste letake poznam, a kdo jih je sestavil, ne bom povedal. Jaz jih nisem pisal.

DRŽAVNI PRAVDNIK: So vas pretepali?

BROZ: Preiskovalnemu sodniku sem že povedal, da me je detektiv Anzulović tako trdno zvezal, da so mi pomodrele roke.

PRESEDNIK: Mar je naključje, da so našli bombe prav v vaši sobi?

BROZ: Po tistih dogodkih 20. junija je bilo treba prevaliti krivdo na koga drugega, zato mislim, da je tiste bombe policija podtaknila. Dovolj

izkušenj imam s policijskimi metodami. Pobili so tri delavce in zdaj je treba vso krivdo prevaliti na delavca, zato so podtaknili orožje in bombe.

DRŽAVNI PRAVDNIK: Mogoče ste jih pobili vi sami, da bi lahko v kalnem ribarili?

PREDSEDNIK: Veste za tiste letake od 20. junija, ki pozivajo k stavki?

BROZ: Vem.

PREDSEDNIK: Ste jih vi napisali?

BROZ: Nisem.

PREDSEDNIK: Našli so jih v vaši sobi. Našli so tudi barvo za razmnoževanje.

BROZ: Ne vem, kdo jih je pisal, niti kdo jih je razmnoževal. Na policiji so z mano ravnali zverinsko in nečloveško.

DRŽAVNI PRAVDNIK: Vsi drugi pa pravijo, da so z njimi lepo ravnali.

BROZ: Drugi upajo, da jih boste spustili, pa se boje, da jih policija ne bi pozneje preganjala. Ko so me aretirali, so me zvezali in me odpeljali na policijsko postajo, in v sobi, v kateri je bilo pet ali šest stražnikov, me je zasliševal detektiv Anzulović. Ko so me pripeljali na soočenje s Koprivnjakovo in ko je ona rekla, da me ne pozna, me je začel nadzornik detektiv psovati s takimi besedami, da jih tukaj ne morem ponoviti. Nato me je poklical k mizi, in jaz sem, nič hudega sluteč, prišel, on pa me je udaril s pestjo po obrazu, da se mi je zameglilo pred očmi. Pozneje me je spet poklical k mizi, jaz pa sem se upiral, ker sem domneval, da me bo spet udaril. Nato me je dvakrat udaril s stolom po prsih, in to se mi je še dolgo poznalo. Zahteval sem zdravniški pregled, pa ga niso odobrili. Zato sem sedem dni gladovno stavkal. Bil sem užaljen zaradi tega, ker so me tako poniževali kot človeka, a kaj policija počne, vem vse preveč dobro, saj sem ponoči v celici slišal živalsko rjojenje drugih, ki so jih pretepal.

DRŽAVNI ODVETNIK: To govorite zato, da bi se naredili mučenika in da bi dobili denar od Moskve!

BROZ: Veliko stvari sem priznal in nimam razloga, da bi se bal. Vem, da ne bom kmalu svoboden. Vsi drugi pa bodo, zato se tudi bojijo karkoli povedati in trdijo, da so z njimi lepo ravnali.

DRŽAVNI ODVETNIK: Zakaj ste nosili s sabo nabit revolver?

BROZ: Revolver sem nosil za svojo osebno obrambo, in gola izmišljotina je, da sem grozil.

BRANILEC: Mar policija preganja delavce samo zaradi tega, ker sumi, da so komunisti?

BROZ: Tako je.

BRANILEC: Ste v Božičkovićevo stanovanje pošiljali tudi take delavce, ki jih je policija preganjala, pa niso bili komunisti?

BROZ: Da.

BRANILEC: Kako so naredili pri vas preiskavo?

BROZ: Preiskovali so brez prič, pa tudi opozorili me niso, da se lahko preiskavi uprem.

PREDSEDNIK: Sta Božičković in Eva Koprivnjak vedela za gradivo, ki so ga našli?

BROZ: Nista.

PREDSEDNIK: Še kakšno vprašanje? Pokličite naslednjega.

NOTAR: Ignac Koprivnjak!

KOPRIVNJAK: Obtožnico sem razumel, a se ne čutim krivega. Nisem hodil v šole, zato ne znam ne brati ne pisati. Živim v Zagorju z ženo in z otroki, včasih pa pridem v Zagreb, da kaj zaslužim. V Zagorju imam oral ali oral in pol zemlje. V Zagreb sem prišel osem dni pred aretacijo. V tem tednu sem delal kot zidar, spal pa sem dve, tri noči pri botru Kuncejju, dve, tri noči pa pri svoji sestri Evi Koprivnjakovi. Takrat, ko sem spal pri sestri, sploh nisem stopil v sobo, niti nisem slišal, da bi kdo prišel ponoči v hišo. O najdeni bombi in literaturi ne vem ničesar.

PREDSEDNIK: Še kakšno vprašanje? Pokličite naslednjega.

NOTAR: Pavao Brajer!

BRAJER: Razumel sem obtožnico, a se ne čutim krivega. O vsej stvari ne vem ničesar in tudi ne poznam nobenega od obtoženih. Kritičnega jutra sem srečal Elzo Hirš, ki sem jo poznal že od prej. Med pogovorom mi je povedala, da išče stanovanje. Rekel sem ji, da ne vem zanj, ji bom pa sporočil, če bom kaj zvedel. Šel sem naprej po Ilici in zavil v Vinogradsko ulico. Tam mi je neki delavec na novogradnji rekel, naj grem do neke hiše z ograjo in na dvorišču vprašam za stanovanje. Jaz sem zavil na tisto dvorišče, šel sem po dvorišču do hiše, ki leži nekoliko niže, in tam so me aretirali. Takoj so me preiskali, a niso nič našli. Ni res, da redno dobivam »La Fédération Balcanique«. Ta časopis sem prvič videl pri preiskovalnem sodniku.

(Glasbeni prehod)

(Atmosfera sodišča. Poslednji dan sojenja. Hrup. Predsednik miri prisotne)

PREDSEDNIK: Obtoženi, lahko poveste kaj v svoj zagovor.

BOŽIČKOVIĆ: Ne.

EVA: Ne.

BROZ: Lahko. Lahko povem, zakaj sem postal član komunistične partije Jugoslavije kot borbene organizacije...

PREDSEDNIK: Pripominjam, da je bil obtoženi Josip Broz o svojem prejšnjem delovanju že zaslišan, kolikor je bilo potrebno, zato zdaj o tem ni treba govoriti. Jemljem vam besedo. Razprava je s tem končana, a sodba bo razglašena v sredo, 14. 11. 1928, ob desetih.

BRANILEC: Ugovarjam.

DRŽAVNI ODVETNIK: Prosim gospoda predsednika za besedo...

PREDSEDNIK: Razprava je končana.

BRANILEC: Ampak jaz ugovarjam.

PREDSEDNIK: Končujem nadaljnjo razpravo. Sodišče je prenehalo zasitati.

BROZ: To je najboljši dokaz, da tudi tukaj vlada policijski duh.

BRANILEC: Gospod predsednik, odločno protestiram.

(Nastane hrup)

BROZ: Živela komunistična partija Jugoslavije!

PREDSEDNIK: Naj stražarji odpeljejo obtožene.

BROZ: Živela svetovna revolucija!

PREDSEDNIK: Odpeljite obtožene v zapor!

(Prerivanje)

NOVINAR: Komunistični proces, znan pod imenom »bombaški«, se je končal včeraj s sklepnim akordom, ki je zanj kot za končni pečat poskrbel Josip Broz. Obrnjen proti občinstvu je vzkliknil: »Živela komunistična partija!« Toda njegovi tovariši, ki so prav gotovo bili v sodni dvorani, niso poprijeli tega vzklika. Morda so vzklikali z njim na tihem, pod plaščem. In tako je ta nepopustljivi komunist izginil za zidovi ječe kot kakšen komandant ladje, ki vzklika, medtem ko se potaplja.

(»Novosti« 15. XI. 1928.)

NOVINAR II: Broz je torej obsojen zaradi bomb, za katere se nikakor ni dalo dokazati, da naj bi pripadale njemu. Na razpravi je še najbolj kazalo, da jih je podtaknila policija. Obsojen je bil na pet let ječe zaradi komunističnega prepričanja, ne da bi mu dokazali kakšna konkretna dejanja, in to po zakonu o zaščiti države, za katerega pravijo celo njegovi avtorji, da ne velja več. Pri nas je sodišče vpeljalo prakso, da sodi prepričanja, ne pa dejanja! Toda buržoazija se moti, če misli, da lahko s to sodno glavnjačo zatre borbo delavnega ljudstva. Kajti iz krvi po nedolžnem pobitih žrtev klijejo tisoči novih borcev, leta ječe, ki jih dosoja razredno sodišče, pa so samo motiv za še hujšo razredno borbo.

(Borba 17. XI. 1928.)

(Glasbena niansa — zvočni prehod na sôdobnika)

MIHAJLO VRANEŠ: Broz je nadaljeval svojo aktivnost in tudi v zaporu vzdrževal zveze s Partijo. Pridobil je nekega stražarja, Petra Brkića, in prek njega vzdrževal zvezo z zunanjim svetom. V prvi vrsti se je povezal z Djurom Djakovićem, ki je bil takrat v Zagrebu. Nekako ob tem času je bilo zaprto in izročeno sodišču nekaj komunistov. Broz je našel način, da se je povezal z nami, Broz nam je ob tej priložnosti sporočil, kako naj se komunisti na procesu branijo. Komunisti — je rekel — morajo na sodišču priznati, da so člani Partije in da kot taki morajo braniti Partijo pred klevetami razrednega sovražnika in njegovih plačancev, s svojim vedenjem na sodišču morajo dvigati njen ugled med množicami. Pred to direktivo, ki nam jo je dal Broz v zaporu, so nam pravili, da na sodišču ne smemo priznati prav tega, da smo člani Partije. Zagrebša partijska organizacija je bila zadolžena, da osvobodi

Broza. S pilo, ki jo je dobil v kruhu, je Broz prepilil rešetke. Preostala mu je še ena sama palica. Za naprej je bilo vse organizirano . . .

(Piljenje rešetke, odpiranje vrat, vznemirjenost, vstopi stražar.)

STRAŽAR: Zapornik Josip Broz.

BROZ: Da.

STRAŽAR: Preselitev v celico 37.

TRETJI DEL

(Močan odmev, samo nekakšni vojaški bobni v daljavi. Glas v prvem planu)

PRVI GLAS: Šesti januar 1929. leta . . .

DRUGI GLAS: Mi, Aleksander prvi, po milosti božji in po volji naroda, kralj Srbov, Hrvatov in Slovencev, na predlog svojega pravosodnega ministra in po nasvetu svojega ministrskega sveta predpisujemo in proglašamo ZAKON O DRŽAVNEM SODIŠČU ZA ZAŠČITO DRŽAVE . . .

PRVI GLAS: Zadnja številka Borbe je izšla 12. januarja 1929. Vsi članki so bili prepovedani, zato je uredništvo časopisa kljubovalno napisalo:

DRUGI GLAS: Ker zaradi določenih razlogov ne moremo več pisati o mnogih stvareh v naši notranji politiki, bomo namesto tega tiskali boljše stvaritve naše in tuje književnosti. V današnji številki prinašamo nekaj pesmi srbskega pesnika Zmaja Jova Jovanovića in odlomek iz krščanskega svetega pisma stare zaveze.

- *Bog v nebesih, kralja nam ohrani,*
- *naj bo zdrav v oholosti in slavi,*
- *Ker na svetu ni bilo še takih*
- *in nikoli mu ne bo enakih.*
- *s svetimi darovi ga obdarji:*
- *s policijo, špiclji in žandarji;*
- *če sovražnikom že prizanaša,*
- *naj se vsaj nđd svojim ljudstvom znaša.*

(Atmosfera zapora — hodniki, koraki, odklepanja, zapiranja in odpiranja celic, korakanje v krogu)

BROZ: Iz prostorne upraviteljeve sobe so nas odpeljali v prostor, ki so mu rekli »kopalnica«. Tu so nas najprej pograbili brivci in nas ostrigli do kože. Nato so nam ukazali, da se slečemo do golega in zlezemo v kad, polno vode in dlak. Vode v kadi niso menjali, ampak smo se morali drug za drugim umivati v isti vodi. Tresli smo se od mraza. Potem so nam dali jetniško obleko. Na koncu je bil zdravniški pregled, potem pa skozi morje hodnikov, skozi razna železna vrata — v samico. V samici je bila postelja, ki se je dala zložiti v tri dele, na njej pa umazana, na pol prazna slamnjača in dve tanki odeji. Čeprav so bila tla betonska, čez dan nisi smel na posteljo niti sestiti niti leči. V celici je

bilo hladno, kurili niso. Vsakih petnajst minut se je pod oknom zadržal stražar: »Straža, pozor!« Tako so stražarji ponoči klicali, se med seboj kontrolirali in opominjali, da je vsak poskus bega zaradi budnih stražarjev zaman.

(Prejšnjo atmosfero prekinejo šifrirani udarci po cevi, tako kot so se pogovarjali ujetniki. Udarjenje se krepi med tekstom, a na koncu na hitro neha)

- I. GLAS: Januar, 1929. MK KPJ in MK SKOJ sta izdala razglas, s katerim pozivata na pripravljanje generalne stavke za borbo proti režimu in vzpostavitev delavsko-kmečke vlade.
- II. GLAS: Ponoči med 25. in 26. aprilom so na avstrijski meji ubili Djura Djakovića, organizacijskega sekretarja CK KPJ, in Nikolo Hečimovića, sekretarja »Rdeče pomoči«.
- III. GLAS: 28. aprila, Zaječar. Aretirana sta člana KPJ Jovan Krstić in Manojlo Djordjević . . .
- IV: April, Niš . . . Področni komite SKOJ je razmnoževal in razširjal mladinski časopis »Rdeča garda«.
- V. GLAS: 8. in 9. maja — Po izdaji v Nišu so zaprli člane KPJ Kosto Marinkovića in Velimirja Stamenkovića.
- VI. GLAS: 27. julija, Sombor — V boju s policijo so padli Mijo Oreški, politični sekretar CK SKOJ, Janko Mišić, organizacijski sekretar CK SKOJ, in Slavko Oreški.
- PRVI GLAS: 31. julija, Zagreb — V policijskem zaporu je po hudem fizičnem mučenju umrl organizacijski sekretar SKOJ Paja Marganović . . . *(Konec tolčenja po cevi . . . in zvočni prehod na sodobnike)*
- MOŠA PIJADE: Medtem ko je bila naša skupina v zaporu v Mitrovici, smo redno tihotapili časopise in v njih prebirali poročila o sojenju Josipu Brozu. Z nami je bilo do takrat nekaj delavcev, a se niso najbolje izkazali, zato je bilo za nas Brozovo obnašanje zelo dragoceno. Govorili smo: »Končno prihaja k nam delavec, ki je revolucionar.« V januarju 1930., ko so našo skupino premestili iz Mitrovice v Lepoglavo in sva s Perom Gruborjem čakala pred kopalnico, je stopil k nama Broz in povedal svoje ime: »Joža«.
- Josip Broz je delal v »Munjari«, mali električni centrali. Broz, jaz in še en delavec smo sestavljali partijsko celico delavnice, ker sem bil jaz premeščen v delavnico kot njegov pomočnik.
- (Sestanek celice delavnice. Atmosfera dizelskega motorja . . . Govorijo šepetaje . . .)*
- BROZ: Glavna napaka politične linije vodstva na čelu z Martinovićem je v tem, da on sploh ne zna oceniti situacije in odnosa sil, ampak usmerja k oboroženi vstaji s še nekonsolidirano partijo, s partijo, izolirano od množic. To je milo povedano navadna avantura in zločin do maloštevilnih članov . . .
- DELAVEC: Pazi, Bučman gre . . . *(Broz obmolkne)*

BUČMAN: Zdravo . . . Bog vam pomagaj, komunisti . . . ha . . . ha . . . Poslušaj, Broz, zate imam lepo novico . . . menjaš hotel . . . ha . . . ha . . . Pospravi stvari . . . Potuješ v Maribor . . .
(*Zvočni prehod na sodobnike*)

RODOLJUB ČOLAKOVIČ: Mariborska ječa je bila znana kot najhujša v Jugoslaviji. Upravitelj je bil Nikola Vrabl, ali »rabelj«, kot so mu pravili arestanti. Vrabl je nas, politične, takoj po prihodu zaprl v samico. Jaz sem bil 14 mesecev v samici. Oktobra 1930. smo organizirali gladovno stavko. Petega dne stavke so v mojo celico vdrli žandarji in mi ukazali, naj sedem. Nataknili so mi prisilni jopič, mi stlačili v usta posebno železo, da jih nisem mogel zapreti, potem pa mi je nekdo porinil skozi usta do želodca cev. Nato je prinesel lijak in mi skozenj in po cevi nalil v želodec liter vroče juhe. »Zdaj pa imaš gladovno stavko.« Jaz sem takoj pred njim porinil dva prsta v usta in izbruhal hrano.
(*Odpiranje vrat*)

ŽANDAR: Gospod upravitelj, pripeljal sem sužnja številka 483.

VRABL: Spustita ga noter. Sedite, Broz. Močnik, ostanite v prostoru.

STRAŽAR: Razumem, gospod upravitelj.

VRABL: Poklical sem vas, da mi boste dali neko izjavo . . . Gospodična, pišite . . . (*narekuje*) »Zapisnik, sestavljen v upravi moške kaznilnice Maribor, dne 12. 2. 1932. v smislu razpisa Pravosodnega ministrstva z dne 13. XI. 1931. številka 138946. Prisotni: Upravitelj Vrabl, preglednik Močnik. Iz zavora pripeljan obsojenec številka 483 Broz Josip . . .

Broz, bi radi zaprosili za pogojni odpust?

BROZ: Ne.

VRABL: Nadaljujte, gospodična . . . In na vprašanje »zakaj ne zaprosi za pogojni odpust, izjavlja: . . . Broz, izjavite . . . (*v stroj*) Po mojem mnenju predpisi o pogojnem odpustu za politične obsojence sploh ne pridejo v poštev, ker bi to pomenilo, da se morajo obsojenci odreči svojemu političnemu prepričanju. To potrjuje tudi dejstvo, da pravosodno ministrstvo do zdaj še nobenemu političnemu obsojencu ni odobrilo pogojnega odpusta, čeprav so zanj prosili. Namen pogojnega odpusta je, da se pogojno spuščeni obsojenec poboljša, oziroma da pokaže svoje hotenje, da bi se poboljšal. Jaz pa se svojemu političnemu prepričanju ne morem odreči, zato niti ne prosim za pogojni odpust . . .

VRABL: Hvala . . . Gospodična, v podpis Antonu Močniku in Josipu Brozu . . .

(*Zvočni prehod na sodobnike*)

ČOLAKOVIČ: Broz je odsedel še tri mesece kazni v Frankopanskem stolpu v Ogulinu. Marca 1934. so ga odpeljali na policijo, kjer so mu oblasti sporočile, da je zanj določen njegov rojstni kraj Kumrovec kot prisilno bivališče . . .

(*Glasba*)

PRVI GLAS: Beograd, proti koncu marca. Po vrnitvi iz Prage, je začel Slobodan Škerović, študent prava, obnavljati organizacijo SKOJ.

DRUGI GLAS: 30. aprila in 1. maja, Beograd. Širili so in lepili po stebrih, drevju in hišnih ograjah letak, na katerem je pisalo: »Živel 1. maj! KPJ«.

TRETJI GLAS: Beograd. Blagoje Perović je poročal CK KPJ o »splošnem položaju v partijski organizaciji v Beogradu«. Iz poročila je razvidno, da je v tem času obstajalo v Beogradu trinajst partijskih organizacij s 77 člani, začasni CK in začasni komite »Rdeče pomoči«.

ČETRTI GLAS: Beograd, 1. maja je izšla prva številka časopisa »Mladi komunisti«, glasilo področnega komiteta SKOJ za Srbijo.

PETI GLAS: Beograd, maja. Med slovesnim odkrivanjem spomenika pokojnemu dr. Djurdju Jovanoviću, ki je januarja 1932 naredil samomor zaradi nesoglasja z režimom diktature kralja Aleksandra, so na patološkem inštitutu izbruhnile študentske demonstracije.

ŠESTI GLAS: Beograd. Proti koncu maja je na univerzi osnovana nacionalistična in fašistična organizacija študentov: Organizacija nacionalnih študentov — ORNAS.

(Glasba)

M. KRLEŽA: Po gospodu Milanu Marjanoviću, hrvaškem preroku vidovdanskega misterija, trenutno živimo kot narod v četrti etapi naše Evolucije: v epohi Ivana Meštrovića, s stvarjenjem Države in vidovdanskega hrama. Religiozno ustvarjanje Države kaže v resnici takole podoba: 24 političnih smrtnih obsodb, 600 političnih umorov, 30.000 političnih aretacij, 3000 političnih emigrantov in brez števila političnih izgonov.

Kadar masovno pretepajo politične kaznjence, kadar posiljujejo zaprte ženske, tiste, ki nočejo popustiti, pa uradno razglašajo za »prostitutke«, kadar zapirajo otroke skupaj z vlomilci in kadar se pišejo izpovedi s krvavim zobovjem, takrat se vse to imenuje — Objavljanje naše rasne Vsečlovečnosti: Gesta Dei per Jugoslavennos!

Pred našimi očmi ubijajo politične zapornike v zaporih: jetične zapirajo v betonske samice, polne vode, oblast grozi z Donavo, ljudje se utapljajo, pretepajo jih s palicami, z vrečami peska, z biči, s kopiti in z boksarji, zvezane ljudi obešajo z glavo navzdol v dimnik, po štirje ljudje žive na prostoru enega kvadratnega metra, in vse to traja že polnih deset let, ne da bi do današnjega dne kdo čutil potrebo sistematično opisati ta naš rasni, vidovdanski, clairvoyantni, peklenski misterij... Krvavo klanje traja naprej.

(Krleža: Iz predgovorov za brošuro R. Jovanovića »Glavnjača kot sistem«)

(Glasba) napoved nečesa novega...

PRVI GLAS: Dunaj, januarja 1935. CK KPJ je na svoji seji odločil, naj bo Tito eden od kandidatov za člane Balkanskega sekretariata Kominterne...

DRUGI GLAS: Tito lahko prevzame to delo in začne naj kot referent, tako da se bodo ljudje vedli do njega človeško. Reci Valiji in ostalim, da je to delavec, ki je bil 6 let zaprt in da v začetku morda ne bo tako rutiniran kot nekateri izurjeni intelektualci. Toda on pozna Partijo, on je najboljši del našega delavskega aktiva in čez nekaj časa ga bomo vzeli nazaj za vodilno delo v CK. Z njim ne sme nihče ravnati kot s kakšnim majhnim uradnikom, ampak kot s partijcem, ki bo v bližnji prihodnosti eden od resničnih in, upajmo, dobrih voditeljev partije . . .

(Iz pismenega poročila, naslovljenega predstavniku KPJ v komiterni, tovarišu Čopiću)

(Finale glasbe. Tišina.)

BROZ: Povedal sem svoje mnenje, da je prvi pogoj za uspešno delovanje neke komunistične partije to, da je njeno vodstvo v domovini, med množicami, da z njimi deli dobro in hudo. O tem mojem predlogu se je veliko diskutiralo. Proti njemu je bil posebno Gorkić. Končno je bilo odločeno, da se CK KP Jugoslavije razdeli na dva dela. En del, z menoj na čelu, naj gre na delo v domovino, medtem ko naj bi Gorkić kot politični sekretar ostal še naprej v tujini. Tako sem prišel v Pariz leta 1938. Čez nekaj dni sem se napotil v Jugoslavijo, da bi izpeljal reorganizacijo partije. Veliki dogodki so bili pred durmi . . . Hitler in Musolini sta postajala vedno bolj agresivna. Vse večja nevarnost je grozila Jugoslaviji, kjer je vlada vedno bolj plavala v vode Osi. Treba se je bilo pripraviti na odločilne dogodke . . .

(Glasba . . . Končna špica).

Prevedel Bogdan Gjud

Mariborski jetnik številka 483

Josip Broz je bil vpisan v jetniško knjigo mariborske ječe pod številko 483 in potisnjen v samico kot drugi tovariši, ki so jih z njim prignali iz Lepoglave. Z njim smo poskušali navezati stik in se dogovoriti o stavki. Ni se nam posrečilo, meni pa je uspelo vzpostaviti zvezo s Salamonom Levijem, ki je bil v istem krilu zgradbe kot jaz. Toda njegovo pismo, ki je bilo namenjeno meni, je ujel stražnik našega oddelka. Čeprav ni mogel zanesljivo vedeti niti po naslovu niti po podpisu niti po vsebini, kdo komu piše in kaj, je vendarle zaslutil, da se nas dvoje komunistov iz njegovega oddelka nekaj dogovarja. Zato me je odpeljal k Vrablju na raport.

Na raportu nisem hotel priznati, da je pismo namenjeno meni, vendar sem izrabil to priložnost in povedal upravniku, da se politični obsojenci ne nameravamo pomiriti s svojim položajem in da bo zanj veliko bolj ugodno, če se vsa reč konča brez stavke. Tisto, kar od uprave jetnišnice zahtevamo, ni takšne narave, da tega sam ne bi mogel storiti.